

Վերապատրաստող կազմակերպություն
<<Շիրակի ուսուցիչների միություն գիտակրթական կենտրոն>> ՀԿ

Հետազոտական աշխատանք

Թեմա՝ Բանավոր պատմությունը դասավանդման մեթոդ
Առարկա՝ Հայոց պատմություն
Դպրոց- Կամոյի միջնակարգ դպրոց
Ուսուցիչ՝ Ռուզան Արիստակեսյան
Ղեկավար՝ Կարինե Ալեքսանյան

Գյումրի 2023

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն	3
Գլուխ Առաջին: Բանավոր պատմությունը պատմություն առարկայի դասավանդման մեթոդ	9
Գլուխ Երկրորդ: Բանավոր պատմության կիրառման իմ փորձը	16
Եզրակացություն	20
Օգտագործված գրականություն	21

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Բանավոր պատմության նպատակն է պահպանել մարդկանց և համայնքների հիշողությունները, փորձառությունները և տեսակետները բանավոր պատմությունների միջոցով: Բանավոր պատմությունը կարևոր գործիք է անցյալը փաստագրելու և հասկանալու համար, հատկապես նրանց համար, ում պատմությունները չեն կարող գրանցվել գրավոր փաստաթղթերում կամ պաշտոնական արխիվներում:

Բանավոր պատմությունը հնարավորություն է ընձեռում գրավելու մարդկանց ձայներն ու տեսակետները, ովքեր գուցե չեն զբաղեցրել իշխանության կամ հեղինակության պաշտոններ, կամ ովքեր կարող էին դուրս մնալ ավանդական պատմական պատմություններից: Ձայնագրելով և պահպանելով նրանց պատմությունները՝ բանավոր պատմությունն օգնում է ընդլայնել անցյալի մեր ըմբռնումը և ձայն տալ նրանց, ովքեր մարգինալացված են եղել:

Բանավոր պատմությունը նաև թույլ է տալիս մեզ գրավել անհատների անձնական փորձառությունները և զգացմունքները, որոնք կարող են ապահովել պատմական իրադարձությունների ավելի նրբերանգ և բարդ ըմբռնում: Անցյալի իրադարձությունների մասին ակնարկներ լսելով՝ մենք կարող ենք ավելի լավ գնահատել այն ազդեցությունը, որ պատմական իրադարձություններն ունեցել են անհատների և համայնքների վրա:

Ընդհանուր առմամբ, բանավոր պատմության նպատակը մարդկանց և համայնքների պատմությունները ֆիքսել, պահպանել և կիսելն է, ինչպես նաև օգտագործել այդ պատմությունները՝ խորացնելու անցյալի և ներկայի մեր ըմբռնումը:

•Պետք է տիրապետել Բանավոր պատմության մեթոդով հարցազրույց վարելու հմտություններին, ինչպես նաև այդ հմտությունները սովորողներին փոխանցելու մեթոդներին,

•Պետք է կարողանալ կազմել Բանավոր պատմության հետազոտական ծրագրեր և այդ ծրագրերն ինտեգրել դասապրոցեսում՝ որպես պրոյեկտային ուսուցման մաս: Բանավոր պատմության ուսումնասիրությունը կատարվում է հետևյալ կետերում՝

•Պատմության որպես գիտության ձևավորում •պատմագիտության ճյուղեր

•միկրոպատմություն •բանավոր պատմության ճյուղերը տարբեր երկրներում

•բանավոր պատմությունը դպրոցում որպես դասավանդման մեթոդ

Բանավոր պատմության արդիականացումը ներառում է բանավոր պատմություններ հավաքելու, պահպանելու և կիսելու նոր տեխնոլոգիաների և մեթոդոլոգիաների

ներդրում: Բանավոր պատմություններ հավաքելու ավանդական մեթոդը ներառում էր հարցազրույցներ անցկացնել անհատների հետ և ձայնագրել նրանց խոսակցական պատմությունները աուդիո կամ տեսաերիզով: Մինչ այս մեթոդը դեռ օգտագործվում է, ժամանակակից տեխնոլոգիաները նոր և նորարարական ուղիներ են ապահովել բանավոր պատմություններ հավաքելու և կիսելու համար:

Բանավոր պատմության արդիականացման ամենակարևոր առաջընթացներից մեկը թվային տեխնոլոգիաների օգտագործումն է: Թվային ձայնագրման սարքավորումները թույլ են տալիս բարձրորակ աուդիո և վիդեո ձայնագրություններ, որոնք կարելի է հեշտությամբ խմբագրել, պահել և համօգտագործել առցանց: Թվային տեխնոլոգիան նաև հնարավորություն է տալիս ստեղծել մուլտիմեդիա նախագծեր, որոնք համատեղում են աուդիո և վիդեո ձայնագրությունները լուսանկարների, փաստաթղթերի և այլ նյութերի հետ: Արդիականացման մեկ այլ ասպեկտ է քրաուդսորսինգի օգտագործումը

բանավոր պատմություններ հավաքելու և կիսվելու համար: Crowdsourcing-ը

ներառում է մեծ թվով մարդկանց ներդրումների ներգրավում, հաճախ առցանց հարթակների միջոցով՝ հավաքական պատմություն կառուցելու համար: Այս մոտեցումը օգտագործվել է տարբեր համայնքներից բանավոր պատմություններ հավաքելու և երիտասարդներին սեփական պատմությունները փաստագրելու գործընթացում ներգրավելու համար:

Բացի այդ, արդիականացումը հանգեցրել է նաև բանավոր պատմության հետազոտության նոր մեթոդոլոգիաների և մոտեցումների մշակմանը: Օրինակ, տեսողական և զգայական մեթոդների կիրառումը, ինչպիսիք են լուսանկարների վերհանումը և արտեֆակտի վերլուծությունը, ընդլայնել են բանավոր պատմաբանների համար հասանելի տվյալների աղբյուրների շրջանակը:

Ընդհանուր առմամբ, բանավոր պատմության արդիականացումը ընդլայնել է բանավոր պատմություններ հավաքելու, պահպանելու և կիսելու հնարավորությունները, ինչպես նաև բացել է անցյալն ու ներկան հասկանալու նոր ուղիներ: Պայմանավորված է առաջին հերթին դրա վատ ուսումնասիրությամբ: Ներքին և արտասահմանյան պատմագրության մեջ այնքան քիչ ուսումնասիրված են բանավոր պատմական աղբյուրների հավաստիության գնահատման խնդիրները,

դրանց նկատմամբ վերաբերմունքը անցյալի որոշ իրադարձությունների ուսումնասիրության ժամանակ: Նշված թեմայով ընդհանրացնող աշխատանքներ չկան: Այդ իսկ պատճառով մենք որոշեցինք անդրադառնալ այս խնդրին: Մեր աշխատանքում մենք կփորձենք անցկացնել և պատմագիտական, և աղբյուրի ուսումնասիրություն ուսումնասիրություն. Այսինքն՝ մենք ոչ միայն համակարգելու և ընդհանրացնելու ենք բանավոր պատմության ոլորտում գիտնականների կուտակած փորձը, այլև ինքներս կփորձենք սահմանել բանավոր աղբյուրների դերը անցյալի իրադարձությունների ուսումնասիրության մեջ:

Օբյեկտներ հետազոտությունների - բանավոր պատմության ֆենոմենը, ինչպես նաև պատմական հետազոտությունը, որը նվիրված է բանավոր պատմության մեթոդների կիրառմանը:

Նյութ- ներքին և օտարերկրյա գիտնականների աշխատություններում ներկայացված պատմական հետազոտությունների գործընթացում բանավոր աղբյուրների օգտագործման հնարավորության գնահատում. տվյալները պաշտոնական փաստաթղթերից և քաղաքական դատողություն, բանավոր ավանդույթի մեջ գոյություն ունեցող մեր տարածաշրջանի պատմության համեմատաբար կարևոր, բայց քիչ ուսումնասիրված իրադարձության՝ Ն.Ս. Խրուշչովը Մուրմանսկ 1962 Թիբախ բացահայտել բանավոր պատմական աղբյուրների հավաստիության աստիճանը, դրանց օգտագործման առանձնահատկությունները XX դարի իրադարձությունների ուսումնասիրման գործընթացում. դրանով իսկ որոշել բանավոր պատմության տեղը ժամանակակից պատմական գիտելիքների համակարգում: Այս նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ է լուծել հետևյալը առաջադրանքներ: Կարելու է տարբեր տեսակետներ պատմական աղբյուրների դասակարգման խնդրի վերաբերյալ: Նկարագրել պատմական աղբյուրների հիմնական տեսակները՝ դրանց հավաստիության աստիճանը, օբյեկտիվությունը, տեղեկատվական բովանդակությունը և այլն: Հետևել բանավոր պատմության ծավալման և զարգացման ընթացքին: Որոշել հայրենական և օտարերկրյա պատմաբանների տեսակետները պատմական հետազոտության գործընթացում բանավոր աղբյուրների օգտագործման հնարավորության և անհրաժեշտության խնդրի վերաբերյալ: Բացահայտել բանավոր պատմության նշանակությունը՝ կատարելով պատմական

հետազոտություն. գրավոր աղբյուրների (պաշտոնական փաստաթղթերի) տվյալները համեմատելով բանավոր աղբյուրներից (ականատեսների հիշողություններ) մեր տարածաշրջանի պատմության կարևոր, բայց քիչ ուսումնասիրված իրադարձության՝ Ն.Ս. Խրուշչովը Մուրմանսկ 1962թ Համակարգել պատմագիտական և աղբյուրագիտական վերլուծության ընթացքում ստացված տվյալները։ Այսպիսով բանավոր պատմությունը վերածվեց մարզինալ խմբերի սոցիալական պաշտպանության շարժման՝ փորձելով լսելի դարձնել նրանց, ում ձայնը ներկայացվածչեր անցյալի պաշտոնական պատումներում (օրինակ, պատմությունը կանանց կամ գյուղացիների տեսանկյունից)։ Բանավոր պատմության սոցիալական այդ առաքելությունը մինչ օրս պահպանվում է, և դա է պատճառը, որ որպես հետազոտությունների հասցեատեր այն տեսնում է ոչ միայն և երբեմն էլ ոչ այնքան գիտական, որքան ավելի լայն լսարանին։ Բանավոր պատմության խնդիրներից է դառնում հանրային գիտակցության վրա ազդելն ու հանրային պատմագիտության զարգացումը։ Սա մի հավելյալ հնարավորություն է՝ առերեսվելու պատմության մութ, այս կամ այն պատճառով լռեցված դրվագների հետ, հատկապես երբևէ հակասություն պաշտոնական և սոցիալական հիշողությունների միջև, ինչպես նաև տարածք է բացվում պատմական քննարկումների և սեփական փորձի իմաստավորման համար։ Այդ իսկ պատճառով բանավոր պատմության վերջնական արդյունքները, բացի գիտական հոդվածից կամ գրքից, կարող են ունենալ բազմազան այլ ձևաչափեր՝ ֆիլմ, լուսանկար, թատերական ներկայացում, խոհանոցային գիրք, փերՖորմանս ևն։

Բերանի պատմությունը բանավոր աղբյուրից պատմական գիտելիք ստանալու միջոց է, այսինքն։ Դրանց մասին տեղյակ լինելով։ Բանավոր պատմության հայեցակարգը կապված է.

1. Հատուկ Պատմական գիտելիքների տեսակը Հանգիստ փոխանցելով, ինչն է գրառում բանավոր պատմության մասնագետ։
2. Հատուկ պատմական հետազոտությունների մեթոդներ (Խոսակցություն, հարցազրույց, որոշ դեպքերում դիտարկմամբ)։
3. Ստացված է այս մեթոդների կիրառման արդյունքում Օրալիստորի աղբյուրներ ամրագրված է աուդիո եւ վիդեո ձայնագրությունների տեսքով, ինչպես նաև գրավոր։

4. Գիտական կարգապահություն, աշխատող ձեռավորում, մեկնաբանություն (այսինքն, ուսուցում, բացատրություններ) եւ օրալիստական աղբյուրների օգտագործումը: Ժամանակակից բանավոր պատմության տարբերակիչ հատկություններ: Պատմաբաններ հնագույն ժամանակներից ի վեր իրենց գրություններում օգտագործվել են պատմական իրադարձությունների ականատեսների բանավոր ապացույցներ: Միայն XIX դարում: Գիտական \u200b\u200bհետազոտությունների պրակտիկայում նման աղբյուրները վտարվել են գրավոր փաստաթղթերով, որոնք ավելի հուսալի էին: Օրալետիկ կազմի աղբյուրների գիտական \u200b\u200bվերականգնումը, որպես լայնածավալ երեւույթ սկսվեց 20-րդ դարի երկրորդ կեսին: Ներկայումս պատմական գիտության այս ուղղությունը լայնորեն պահանջված եւ արագ զարգանում է: Ժամանակակից բանավոր պատմությունը առանձնանում է հատուկ Ուշադրություն մեթոդաբանության վրա Բերան պատմական աղբյուրների ստեղծում եւ ուսումնասիրություն, մասնավորապես իրադարձությունների վկաների հարցումների տեխնոլոգիայի, ամրագրելով գործընթացը եւ այս հարցումների արդյունքները: Սա թույլ է տալիս բարձրացնել բանավոր աղբյուրի հուսալիության աստիճանը եւ իր խորքային ուսումնասիրության հնարավորությունը:

Բանավոր պատմությունը արժեքավոր գործիք է անհատական և հավաքական հիշողությունները, փորձառությունները և հեռանկարները որսալու և պահպանելու համար: Այնուամենայնիվ, կան որոշ խնդիրներ, որոնք կարող են առաջանալ բանավոր պատմություններ վարելիս և օգտագործելիս: Այս հարցերից մի քանիսը ներառում են.

Սուբյեկտիվություն. Բանավոր պատմությունները կարող են լինել սուբյեկտիվ, քանի որ դրանք հիմնված են անձնական հիշողությունների և ընկալումների վրա: Սա նշանակում է, որ դրանք միշտ չէ, որ կարող են լիովին ճշգրիտ լինել, և տարբեր մարդիկ կարող են ունենալ նույն իրադարձությունների տարբեր վարկածներ:

Կողմնակալություն. Կողմնակալությունը կարող է նաև խնդիր լինել բանավոր պատմության մեջ, քանի որ հարցազրույցի մասնակիցները կարող են ունենալ իրենց սեփական օրակարգը կամ կարող են ազդվել արտաքին գործոններից, ինչպիսիք են

հասարակական նորմերը և ակնկալիքները: Սա կարող է ազդել հավաքվող տեղեկատվության ճշգրտության և հուսալիության վրա:

Հիշողության սխալներ. Հիշողության թերությունները կարող են նաև խնդիր լինել բանավոր պատմություններ վարելիս, քանի որ հարցազրույցի մասնակիցները կարող են մոռանալ որոշ մանրամասներ կամ իրադարձություններ: Սա կարող է հանգեցնել պատմական իրադարձությունների թերի կամ ոչ ճշգրիտ նկարագրությունների:

Մեկնաբանություն. Բանավոր պատմությունները հաճախ պահանջում են մեկնաբանություն, ինչը կարող է դժվար լինել, քանի որ տարբեր մարդիկ կարող են տարբեր կերպ մեկնաբանել նույն տեղեկատվությունը: Սա կարող է դժվարացնել իրականում տեղի ունեցածի շուրջ կոնսենսուսի գալը:

Էթիկա. Բանավոր պատմություններ վարելը առաջացնում է էթիկական մտահոգություններ, ինչպիսիք են տեղեկացված համաձայնությունը, գաղտնիությունը և հարցազրույցների հնարավոր ազդեցությունը հարցազրույցի վրա:

**ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ: ԲԱՆԱՎՈՐ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՐԿԱՅԻ
ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ՄԵԹՈԴ**

Բանավոր պատմություն» անվանումն ինքնին հուշում է, որ ենթադրաբար գործափտի ունենանք որևէ տեղեկատվության բանավոր փոխանցման հետ, որն ունի պատումի ձևաչափ միգուցե ինչ որ աղերս պատմագիտության հետ: Այսօր այդանվան տակ նկատի ունեն հետազոտությունների մի ուղղություն, որը հավակնում է լինել առանձին գիտակարգ, թեև այս խնդրի շուրջ քննարկումները դեռ շարունակվում են: Որդեգրելով հարցազրույցը՝ որպես դաշտային նյութ հավաքելու հիմնական մեթոդ՝ այս ուղղության համար կարևոր է ոչ այնքան տեղեկատվության փոխանցման բանավորեղանակը, որքան առանձին մարդկանց, խմբերի տեսակետը լսելի դարձնելը: Համապատասխանաբար բանավոր պատմության սկզբնաղբյուրներն ընդգրկում են ոչմիայն բանավոր խոսքը, այլև մասնավոր անձանց օրագրերը, հուշագրությունները լուսանկարները, ընտանեկան տեսագրությունները և հնարավորության դեպքում այս ամենի շուրջ դրանց հեղինակների կամ ժառանգների մեկնաբանությունները: Այս ամենիմեջ ամենակարևորն է պատմագիտության գերիշխող խոսույթների կազմաբանումն ու այլընտրանքային պատումի ստեղծումը, որտեղ տարբեր ժամանակաշրջաններ, խնդիրներ կներկայացվեն «մարդկային մասշտաբի» մեջ՝ անհատ մարդու ապրածկյանքի դիտանկյունից: Այս ուղղության ծնունդը սովորաբար բացատրում են XX դարում տեղեկատվության զարգացմամբ: Հեռախոսակապն ու տարածություններն արագ հաղթահարելու հնարավորությունը որոշում կայացնողներին թույլ էին տալիս սահմանափակվել բանավոր հրամաններով՝ ապագա պատմաբաններին չթողնելով որևէ արխիվային փաստաթուղթ: Ուստի բանավոր պատմությունն առաջ է գալիս նախ ծառայելու որպես պատմական իրադարձությունների մասնակիցների հիշողության արձանագրման մեթոդ: Այսինքն՝ բանավոր պատմության առաջին առաքելությունը, որը 1966թ. ձևակերպել է Բանավոր պատմության ամերիկյան ասոցիացիան, եղել է գրավոր սկզբնաղբյուրի պակասը լրացնելը: Բանավոր պատմության առաջին ինստիտուցիոնալացումը նույնպես ԱՄՆ-ում է եղել՝ Կոլումբիայի համալսարանում (Բանավոր պատմության ասոցիացիա, 1948թ.), որտեղ լրագրող և պատմաբան Ալան Նևինսը նախաձեռնեց կենսագրական հարցազրույցների գրանցման մի ահռելի նախագիծ և 50 տարի անց՝ 1998թ.-ին, այս համալսարանն արդեն ուներ շուրջ 7000 հարցազրույց՝ 700000 էջ վերծանությամբ: Եթե

առաջին հարցազրույցները վերցնում էին հիմնականում հարուստ վերնախավի ներկայացուցիչներից, օրինակ՝ մեծահարուստ Յենրի Ֆորդից, ապա հետագայում նրանց կողքին հայտնվեցին հասարակ մարդկանց կենսագրությունները: Այդ շրջադարձը դեպի շարքային քաղաքացուն, որ արդիական ժամանակաշրջանի պատմագրության ոչ միայն որ պատվիրատուն էր, այլև այդ պատմության դերակատարն ու սպառողը, տեղի չէր ունենա, եթե XX դարի կեսերին չկատարվեր ընդհանուր պատմագիտության մարդաբանական շրջադարձը: Այն հետազոտողների ուշադրությունը շեղեց քաղաքական իրադարձություններից դեպի սոցիալական և մշակութային պատմություն: Բանավոր պատմության՝ որպես առանձին ուղղության ամրագրումը տեղի է ունենում հատկապես 1950-60 ականների մարգինալ խմբերի իրավունքների պաշտպանության սոցիալական շարժումների ազդեցությամբ: Այսպիսով բանավոր պատմությունը վերածվեց մարգինալ խմբերի սոցիալական պաշտպանության շարժման՝ փորձելով լսելի դարձնել նրանց, ում ձայնը ներկայացված էր անցյալի պաշտոնական պատումներում (օրինակ, պատմությունը կանանց կամ գյուղացիների տեսանկյունից): Բանավոր պատմության սոցիալական այդ առաքելությունը մինչ օրս պահպանվում է, և դա է պատճառը, որ որպես հետազոտությունների հասցեատեր այն տեսնում է ոչ միայն և երբեմն էլ ոչ այնքան գիտական հանրության, որքան ավելի լայն լսարանին: Բանավոր պատմության ինդիվիդուալները է դառնում հանրային գիտակցության վրա ազդելն ու հանրային պատմագիտության զարգացումը: Սա մի հավելյալ հնարավորություն է՝ առերեսվելու պատմության մուտք, այս կամ այն պատճառով լռեցված դրվագների հետ, հատկապես երբ կա հակասություն պաշտոնական և սոցիալական հիշողությունների միջև, ինչպես նաև տարածք է բացվում պատմական քննարկումների և սեփական փորձի իմաստավորման համար: Այդ իսկ պատճառով բանավոր պատմության վերջնական արդյունքները, բացի գիտական հոդվածից կամ գրքից, կարող են ունենալ բազմազան այլ ձևաչափեր՝ ֆիլմ, լուսանկար, թատերական ներկայացում, խոհանոցային գիրք, փերֆորմանս և այլն: Բանավոր պատմության հայտնի տեսաբաններից Լին Աբրամսը այս մեթոդով գրանցված նյութի կիրառման երեք մոդել է առանձնացնում: «Չիշելու կամ համայնքային մոդելը» (reminiscence and community model) ներառում է այն բանավոր պատմությունները, որոնք գրանցվում են ձայները վերականգնելու և դրանք պատմության մեջ արձանագրելու համար: Այս կարգի հարցազրույցներն առանձնապես չեն մեկնաբանվում, այլ պահվում են արխիվում, հաճախ ուղեկցվում գրավոր վերծանություններով, իսկ հրապարակելիս կարող են ներկայացվել ինչպես

հատվածաբար, այնպես էլ ամբողջությամբ: Այս շարքում են բանավոր պատմությունները, որոնց նպատակն է պահպանել հիշողությունները :

«Վկայությունների մոդել» (evidential model). հարցազրույցն օգտագործվում է որպես հավելյալ փաստարկ կամ օրինակ պատմական վերլուծությունների համար: Գիտական տեքստերում դրանք ստանում են մեջբերումների տեսք՝ ի թիվս այլ աղբյուրների՝ հաստատելու հեղինակի կարծիքը: Այս դեպքում բերված հատվածները կտրվում են իրենց համատեքստից և օգտագործվում են որպես կարճ, բայց պատկերավոր և հիշվող բնորոշումներ:

«Տեսական մոդել» (theoretical model). այն կարելի է բաժանել երկու մոտեցումների՝ երբ հարցազրույցը դառնում է պատմության տեսական խնդրի ամփոփման հիմնական սկզբնաղբյուր, և երբ բանավոր պատմության մասնագետների գրանցած նյութը օգտագործվում է հարակից գիտություններում: Այս վերջին մոդելի մեջ են տեղավորվում նաև բանավոր պատմությանը սերտաճած հիշողության ուսումնասիրությունները առավել ևս, որ ցանկացած հարցազրույց ինչ որ իրադարձության մասին հիշողության շարադրանք է: Մեկ ժամ կամ նույնիսկ րոպե առաջ կատարվածն էլ արդեն հիշողության տիրույթում է, և հետազոտողի խնդիրն է հասկանալ, թե ինչպես վերլուծել հիշողության պատումները, ինչ կարգի հավաստի տեղեկություն, փաստեր է հնարավոր այնտեղից առանձնացնել, ինչպեսզատել պատումի ժանրային ազդեցություններն ու անձնական շահախնդիր ձևակերպումները, շրջանցված թեմաները և այլն: Այս հարցերին են անդրադառնում բանավոր պատմության երրորդ մոդելի հետազոտողները: Նրանց քննարկման առարկան այն հարցն է, թե մարդ ինչը, ինչու և ինչպես է հիշում, որքանով են պատմագիտական դոմինանտ խոսույթներն ազդում անհատական հիշողության վրա և հակառակը: Հարցազրույցների սուբյեկտիվ ընկալումներն ու իրադարձությունների անձնավորված մեկնաբանությունները դառնում են բանավոր պատմությամբ զբաղվողների, հատկապես մարդաբանների 7 հետաքրքրության առարկան, քանի որ «ինչպես» պատմելու կամ թաքցնելու, այնպես էլ չհիշելու փաստերը բացահայտում են տվյալ հասարակության կառուցվածքը և շատ այլ անտեսանելի խնդիրներ: Սոցիալ մշակութային մարդաբանների համար, որոնց Հայաստանում խորհրդային ավանդույթով դեռ շարունակում են անվանել ազգագրագետ, բանավոր պատմությունն ու հատկապես հիշողությունների ուսումնասիրությունը շատ կարևոր շրջադարձ էր հենց մարդաբանության մասնագիտական դաշտում, քանի որ ազգագրագետի երբեմնի դաշտային աշխատանքը կազմող անմիջական և երկարդիտարկումն այսօր փոխարինվել

Է հիմնականում հարցազրույցներով: Եթե նախկինում «դասական ազգագրության» ժամանակաշրջանում, հետազոտողն ամիսներով ապրում էր որևէ օտար խմբում և իր զրույցները տեղացիների հետ ավելի շատ նպատակ ունեին դիտարկումներ անելու և կատարվողի շուրջ մեկնաբանություններ գրանցելու, ապա այսօր դաշտային աշխատանքներն ավելի հաճախ կարճաժամկետ այցելություններ են՝ հիմնականում մեկ կամ երկու հարցազրույց վերցնելու նպատակով: Սակայն այդ հարցազրույցների հանդեպ վերաբերմունքը և վերլուծության գործիքակազմը տասնյակտարիներ մնացել են այնպիսին, որ կարծես դրանք ոչ թե հիշողություններ են՝ երբեմն նույնիսկ ծնողներից կամ պապերից ժառանգած, այլ ականատեսի վկայություններ: Մինչդեռ առանց գիտակցելու, թե ինչ տարբեր եղանակներով և հանգամանքների ազդեցությամբ է կառուցվում մարդու հիշողությունը, այն դառնում է խնդրահարույց՝ որպես գիտական հիմք կամ պատմական վկայություն: Ավելին՝ հենց այդ հիշողության կառուցակցվելու ճանապարհն ինքնին դառնում է ուսումնասիրության առավել հետաքրքիր խնդիր: Իտալացի մարդաբան, բանավոր պատմության հայտնի հետազոտողներից Ա. Պորտելլին իր հետազոտություններում լավագույնս ցույց է տալիս, որ բանավոր պատմության առավել հետաքրքիր ներդրումը դրա սուբյեկտիվ լինելն է: Ըստ նրա այստեղ կարիք չկա որոշելու ճիշտն ու սխալը, այլ կարևոր է հասկանալ այն, թե ինչու են մարդիկ ինչ-որ բան հիշում, և հենց դա հիշելն թ ինքնին փաստ: Որոշ մարդաբաններ զարգացնելով բանավոր պատմությունը և հարմարեցնելով իրենց հետաքրքրող խնդիրներին, այն կիրառել են գիր չունեցող խմբերի պատմությունը վերականգնելու համար: Այս կարգի հետազոտություններում առավել հետաքրքիր է, օրինակ, Էռնեստ Բըրչի մշակած Էթնապատմության վերակազմության մոտեցումը: Նա փորձում է շուտ տալ պատմության սովոր ընթացքն ու վերականգնել պատմությունը ոչ թե անցյալից դեպի ներկան, այլ ներկայից դեպի անցյալ՝ գետի հունին հակառակ ընթացքով: Այս մոտեցմամբ հետազոտողը ընտրում է ոչ շատ վաղ անցյալում մի հիշարժան իրադարձություն՝ որպես խմբային հիշողության հանգրվան, դրա շուրջ հավաքում պատմություններ, ապա դրանից կամուրջ գցում դեպի ավելի խոր անցյալ և այնտեղ գտնում որևէ այլ հիշարժան դեպք-կայան: Այսպիսի մեթոդով հաջողվել էր վերականգնել հյուսիսային որոշ ժողովուրդների շուրջ 150 տարվա պատմություն: Այսօր Մարիանա Յիրշի շնորհիվ լայնորեն շրջանառվում է «հետ հիշողություն» եզրը: Այն հիմնականում վերաբերում է տրավմատիկ հիշողությանը, որը ժառանգում են ողբերգությունը վերապրածների հաջորդ սերունդները, բայց պարտադիր չէ, որ այդ հիշողության փոխանցողը լինի

անմիջապես ողբերգության ականատեսը: Երբեմն այդ պատմություններն այնքան են լցնում հանրային խոսույթը, որ նույնիսկ վերապրածի անձնական հիշողությունները կարող են ճնշվել և ձևափոխվել գերիշխող սյուժեների ազդեցությամբ: Այս առումով հետհիշողությունն ավելի պայմանական է դարձնում անձնական և խմբային հիշողությունների թվացյալ հակադրությունը: Ձեյմս Օլիկը, օրինակ, գտնում է, որ ըստ Էուբայան չի լինում հավաքական կամհավաքված (collected) հիշողություն, այսինքն՝ անհատների հիշողության հանրագումար, այլ ցանկացած հիշողություն իր վրա կրում է խմբային (collective) հիշողության դրոշմը և վերարտադրում դրա ներդրած կադապարները: Այլ հարց է, թե ինչ հանգամանքների բերումով, մեխանիզմներով և միջոցներով է ձևավորվում այդ «խմբայինը»: Այսպիսով, եթե ամփոփենք բանավոր պատմության ուղղության զարգացումները, ապա դրանք կարելի է տեղավորել երեք փուլի մեջ 1948-1960-ականների կեսերը բանավոր պատմությունը ձևավորվում է որպես նորգիտակարգ և տարածվում երեք ուղղություններով՝ քաղաքական կենսագրություն սոցիալական պատմություն լոկալ հանրությունների՝ փաստաթղթային հենք չունեցող պատմության ստեղծում: 1960-ականների վերջից 1970-ականների կեսերին ձևավորվում է մարգինալ խմբերի բանավոր պատմությունը: 1970-ականներից ի վեր բանավոր պատմությունը զարգանում է արխիվներ ստեղծելու ուղղությամբ և ավելի շատ կենտրոնանում մեթոդաբանական և տեսական գործիքակազմ մշակելու խնդիրների վրա: Հայաստանում բանավոր պատմության առաջին գիտակցված փորձերն արվել են ազգագրագետների միջավայրում, որոնց՝ կենսագրական հարցազրույցներ գրանցելու դաշտային աշխատանքի շնորհիվ կուտակվել էր ըստ Էուբայան բանավոր պատմության մեծ արխիվ: «Հազարաշեն» ազգաբանական հետազոտությունների հայկական կենտրոնը նախաձեռնեց մի շարք հրատարակություններ, որոնց նպատակն էր ոչ միայն վերլուծել տարբեր ճնշված խմբերի խնդիրները, այլև դրանք դարձնել լսելի այդ խմբի ներկայացուցիչների խոսքով: Աննա Բաբայանի ներկայացրած հարցազրույցը դադական նմուշ է, թե ինչպիսին պիտի լինի բանավոր պատմությունը երբ զրուցավարը գրեթե հարց չի տալիս, իսկ պատմողը ոչ մի վայրկյան չի ընդհատում իր պատմությունը: Կիրովաբաղը հայերից «մաքրելու» ողբերգական իրադարձությունները նրա զրուցակցի մոտ վերածվել են կայուն պատումի, և հարցերն ավելորդ են: Այս հարցազրույցը «փայլատակող հիշողության» (flashbulb memory) լավ օրինակ է: Այն հաճախ է հանդիպում բանավոր պատմության մեջ, երբ մի կարևոր իրադարձության մասին հիշողությունը «լուսավորելով» այդ դրվագը, «հիմնական հիշողություն» է տեղափոխում այն ուղեկցող,

ըստ եության, ոչ կարևոր մանրուքները, որոնք սովորաբար չեն մտապահվում: Այս նյութի շնորհիվ մենք ոչ միայն հաղորդակից ենք դառնում Կիրովաբադը լքելու դաժան տեսարանին, այլև իմանում ուշ խորհրդային կենցաղի բազմաթիվ մանրամասների մասին՝ սկսած ապրուստը կարգավորելու չգրված օրենքներից մինչև գորբաչովյանակոհոլն արգելող՝ «չոր օրենքի» չարաշահումը ադրբեջանցի իրավապահների կողմից: Թթի օղի քաշելու համատարած սովորույթը, որը մինչ այդ անտեսվում էր, միջէթնիկ հարաբերությունների սրման օրերին տեղացի հայերին ձերբակալելու համար դառնում է հարմար պատրվակ: Պարզ կենցաղային հարաբերությունների նկարագրությունը ցույց էտալիս դրացիական, մասնագիտական, ազգակցական կապերի բարդ թնջուկը՝ բացահայտելով այն հարցերն ու խնդիրները, որտեղ դրանք ճեղքեր են տալիս կամ ավելի կարծրանում, և թե ինչ հարցերում են միջէթնիկ սահմանները դառնում անանցանելի: Մանասա Մովսեսյանը խոսել է 2016 թ. Ապրիլյան քառօրյա պատերազմի անհայտմնացած մասնակիցների հետ՝ փորձելով բարձրաձայնել պատերազմի և խաղաղ կյանքի միջև հայտնված զինվորների խնդիրները, նրանց զգացումներն ու գնահատականը: Այս հարցազրույցը կարող է լիովին փոխել շատ կարծրատիպեր, թե ինչն է մարդուն մղում առաջին գիծ կամ դարձնում հերոս, արդյո՞ք իրական մարտադաշտում հայրենասիրական հռետորաբանությունն ու պրոպագանդան որևէ դեր ունեն: Այս նյութը ստիպում է բացարձակապես այլ աչքերով նայել ցանկացած զորակոչիկի: Երևի ամենամասնապես էլ նյութը բարձրացնում է Արմենուհի Նիկողոսյանը՝ խոսելով Հայաստանում համեմատաբար երկար ժամանակ բնակվող Թուրքիայի թուրք ինքնությամբ քաղաքացիների մասին: Քանի որ այս հարցազրույցներն անգլերեն էին, Արմենուհին, ի տարբերություն մյուս հեղինակների, չի դնում հարցազրույցի սղագրությունը, փոխարենը՝ բուն հոդվածը հագեցած է երկար մեջբերումներով: Տեսանկյունը, որն առաջարկում է Արմենուհին, կարող է շատ ընթերցողների համար դառնալ շրջադարձային, ինչպես Հայաստանում հայտնված թուրքերի համար էր շրջադարձային այստեղ ապրելու փորձառությունը: Նրանք հայտնվեցին մի խմբի կարգավիճակում, որին մեղմ ասած «չեն սիրում» միայն ինչ որ «խմբի ներկայացուցիչ» լինելու պատճառով՝ անկախ իրենց մարդկային, անձնային հատկանիշներից: Ժամանակին Թուրքիայում բազմաթիվ հայեր զոհվեցին նմանատիպ պատճառով նրանց դասել էին «հայ խմբի» մեջ՝ անկախ սպանվողի անհատականությունից: Այսօր Հայաստան եկած թուրքերից շատերը, որոնք այս

ամենի հետ անձնապես կապ չունեն, դատապարտում են ցեղասպանության մեծ ոճրագործութ

յունը, ունեն իրենց իշխանության հետ բազմաթիվ խնդիրներ, իսկ Հայաստանից Թուրքիա վերադառնալուց հետո նաև չեն կարողանալու կամ առնվազն մեծ խոչընդոտների են հանդիպելու պետական համակարգում աշխատանք գտնելու հարցում: Բայց և այնպես, անկախ իրենց վերաբերմունքից և գնահատականից՝ մենք նրանց ընկալում ենք որպես «մեզ ատելիխամբի» ներկայացուցիչ և զրկում անձնային հատկանիշներից: Այս մարդկանց պատմությունների միջոցով ավելի տեսանելի է դառնում հեղեղուկ սահմանը «զոհերի» և «դահիճների» միջև, երբ միջանձնային հարաբերությունների հիմք է ծառայում ոչ թե կոնկրետ մարդու հանդեպ վերաբերմունքը, այլ կանխակալ ատելությունը նրա՝ ինչ-որ մի կառուցակցված խմբի անդամ լինելու պատճառով: Այսպիսով, հրավիրում ենք ականջ դնել մեր բացահայտած «չլավող ձայներին»: Գիրքը բաց տեքստ է, այստեղ ոչ միայն վերլուծություններ են, այլև առանձին մարդկանց կենսագրություններ, ըստ էության՝ նյութեր, որ կարելի է օգտագործել այլ հետազոտությունների համար, անել նոր հարցադրումներ ու վերակենդանացնել՝ տեղափոխելով այլ ձևաչափեր՝ ֆիլմ, թատրոն, գրականություն և այլն:

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ: ԲԱՆԱՎՈՐ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈՂԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ԻՄ ՓՈՐՁԸ

Հայոց ցեղասպանությունը լայնորեն ճանաչված է որպես առաջին ժամանակակից ցեղասպանություններից մեկը, որը բնութագրվում է մի ամբողջ էթնիկ խմբի կանխամտածված և համակարգված ոչնչացմամբ: Օսմանյան կառավարությունը, որը վերահսկվում էր երիտթուրքերի կողմից, հրամայեց ձերբակալել, տեղահանել և զանգվածային սպանել Օսմանյան կայսրությունում ապրող հայերին: Ցեղասպանությունը տեղի է ունեցել մի քանի տարիների ընթացքում՝ սկսած 1915 թվականից, որի ընթացքում հայերը ստիպված եղան երթով անցնել սիրիական անապատով, որտեղ շատերը մահացան սովից, ջրազրկումից և հիվանդություններից: Նրանք, ովքեր ողջ են մնացել, հաճախ ենթարկվել են խոշտանգումների, բռնաբարությունների և սպանությունների:

Բազմաթիվ վկաներ պատմել են իրենց պատմություններն ու հիշողությունները Հայոց ցեղասպանության մասին՝ պատմելով այն սարսափների մասին, որոնց նրանք կրել կամ ականատես են եղել: Այս վկայությունները ցեղասպանության ժամանակ տեղի ունեցած իրադարձությունների մասին տեղեկատվության արժեքավոր աղբյուրներ են և կարևոր հիշեցում են այն վայրագությունների մասին, որոնք կարող են իրականացվել, երբ թույլատրվում է ծաղկել անհանդուրժողականությունը, ատելությունը և բռնությունը: Կարևոր է շարունակել ճանաչել և հիշել Հայոց ցեղասպանության զոհերին և աշխատել ապագայում նմանատիպ վայրագությունները կանխելու ուղղությամբ:

Տարիների իմ աշխատանքի ընթացքում կատարել եմ բանավոր պատմության հարցումներ, բայց ցավոք գրի չեմ առել՝ հարցրեք Ձեր տանեցիներից ինչ են հիշում ցեղասպանությունից, գյուղում ապրող գաղթականների պատմածից, թուրք – հայկական պատերազմից, հայրենական պատերազմից, կոլեկտիվացումից, 1932-1933թթ եկեղեցու նկատմամբ հալածանքներից, խորհրդային սև տարիներից, Հայրենական պատերազմից և հետխորհրդային շրջանից: Թեմաների հետ կապված հարցումներից ես ինքս շատ տեղեկություններ եմ իմացել և բնականաբար հաջորդ տարիներին պատմել եմ գյուղի հետ կապված իրենց համար անհայտ պատմությունները Նույնիսկ եղել են դեպքեր, որ սովյալ աշակերտը իր ազգի հետ կապված դեպքերը րի իմացել իր մեծերից, բայց լսում և իմանում է դպրոցից: Ստորև

ներկայացնում եմ լսած բա նավոր պատմությունները: Սկեսուրիս պատմածից, ամուսնուս պապը և տատը եկել են ցեղասպանությունից մազապուրծ փրկված Բուլանըխի գավառի Շիրվանշեխ և Լիզ գյուղերից: Ունեցել են առանձին ընտանիքներ , ապրել են հարևան գյուղերում: Նրանք ապրել են նորմալ կյանքով , ունեցել են մեծ գերդաստան, տանը միաժամանակ ունեցել են 12 մանկական օրորոց , ապրել ու աշխատել են համերաշխ, գնացել են Երուսաղեմ և ստացել մուղսիի տիտղոս: Տանը ունեցել են հայ աշխատողներ: Թուրք հարկահավաքը հարկը վերցնելու ժամանակ ցանկացել է տան աշխատողին բռնության ենթարկել, բայց Մատթեոս պապը առանց վարանելու բահով նրան սպանել և թաղել իրենց եզների ախոռի սալաքարի տակ, իսկ նրա հետ եկած մարդկանց պապիկի Ղազար հայտացել հայրիկը և հորեղբայրները նրանց հյուրասիրել և զրուցել են, որ մեղմ մոտենան գյուղի բնակիչներին: Դուրս են գալիս հարցնում թուրք զինվորի մասին, պատասխանում են , որ գնացել է: Իրենք էլ հարկը վերցնում և գնում են: Մի քանի օր անց գյուղի տանուտերը գալիս է Ղազար պապի մոտ և ասել ենթադրում են որ թուրքը ձեր տանից է անհայտացել և խոսք կա , որ դուք եք նրան սպանել, կասկածում են Մատթոսին, թե իրականություն է նրան հեռացրեք տանից, Այդ ժամանակ մեր Մատթեոս պապին գաղտնի ճանապարհով ուղղարկում են Թիֆլիս մորեղբոր մոտ:Այնտեղ երկու տարի ապրում է և որոշում է հետ գնա Երկիր: Այդ ժամանակ սկսվել էր իրականացնել երիտթուրքերի հրեշավոր ծրագիրը:Պապիկը արագաց նում է մեկնումը: Սահմանը անցնելուց որոշ ժամանակ անց հանդիպում է իր համա-գյուղացիներին, նրանք պատմում են ահասարսուռ իրողություն թե ինչպես են թուրքերը լցվել գյուղ, առաջիններից մեկը նրանց ընտանիքն է եղել,որ զոհ է գնացել նրանց ոճրագործությանը կտրել են փոքրից մեծ: Նրան երկար համոզելուց հետո ետ են պահել և իրենց խմբին միանալով շարժվել Արևելյան Հայաստան:Այդ ժամանակ վիշտը սրտում նա օգնել է կանանց և երեխաներին; Դրանցից մեկը Ջյունիկն է եղել իր երեք փոքրիկների հետ: նա պատմում է, որ իրենց բազում հարձակվել են ամուսնու վրա, գլուխը կտրել և դուրս եկել: Սկեսուրը երկու հարսներին տանից հանել է ու ետ եկել տղաների մոտ դրանից հետո այլևս չի տեսել: Միացել համագյուղացիներին և բռնել գաղթի ճամփան: Ճանապարհին ցրտից մահանում է փոքրիկը, 5 տարեկան Անահիտը և

7 տարեկան Բարսեղը հասնում են Հաջինագար: Անահիտը հիվանդանում է և մահանում: Մեկ տարուց նրանք ամուսնանում են: Բարսեղին ուղարկում են Թիֆլիս: Երբ իմանում են, որ թուրքերը շարժվում են դեպի Արևելյան Հայաստան, նրանք արագ հեռանում են Բոլնիս Խաչեն , ապա Բաշ Ապարան: Ցավով միշտ ասել են թուրքը անընդհատ մեր հետևից է գալիս: Պատերազմի ավարտից հետո վերադառնում են գյուղ, ծնվում է առաջնեկը, որը մի քանի ամիս անց մահանում է: Երկու տարի անց 53 տարեկան հասակում ծնվում է մեր պապիկը 1926թ: Պապիկը այդ ընթացքում ոչինչ չի պատմել իր ընտանիքի մասին, միայն ասել է իր թոռնիկներին անվանակոչեն Անահիտ, Համագասպ, Նավասարդ: Սկեսուրս իրականացրել է նրա երազանքը: Մեր պապիկը թուրքի յաթաղանից փրկվել էր, բայց գյուղի խանութում պահակ աշխատելիս սպանվել է՝ խանութը թալանողների կողմից:

Մայրիկիս Բանավոր պատմությունը իր նախնիների մասին: Նրա նախնիները եղել են Ալաշկերտից: Բանավոր պատմությամբ մայրս պատմում է ,որ պապի տատը շատ գեղեցիկ աղջիկ է եղել, երբ մեծացել է նրա հայրը որոշել աղջկա մազերը կտրել, դեմքը մշտապես սևացած են պահել ,պահել են կանացի բարեմասնությունները, չգիտեմ ինչպես դարձել է թուրքի տասնապետ, իմացել է մաքուր թուրքերեն և քրդերեն: Ծառայել է թուրքական բանակում կատարել է հրամաններ,բայց նախորոք տեղյակ է պահել գյուղի կամ տարածքի հայերին անանուն նամակներով: Իր ջոկի մեջ եղել է հայ մայրիկիս մեծ պապը նկատել է,որ իր հրամանատարը կին է,բայց չի կարողացել արտահայտվել,քանի որ ինքը հայ է ,իսկ յուզբաշին թուրք: Մի առաջադրանքի ժամանակ յուզբաշին վիրավորվել է , հայ երիտասարդը նրան օգնել է և միաժամանակ հայերենով խոսել, որ ճշտի ազգությունը: Բայց մեր տատընույնպես կասկածել է, թե իրեն է փորձում ,թուրքերեն հարցրել է ,ինչ է ասում : Երբ նրա կանացի լինելը նկատվել մյուսների կողմից ,այդ ընթացքում մեր տատը ուշիուշով հետևել է իր հայ զինվորին, իր միակ փրկությունը գտել է նրա մեջ: ԵՎ մի օր փախել հայտնվել են Արևելյան Հայաստան: ՈՒնեցել են շատ ժառանգներ,որոնցից մեկը մայրիկիս պապիկն է եղել Անդրանիկի քաջ զինակիցը ,ով հպարտությամբ է խոսել այդ աստվածային հայրենասեր մարդու մասին:

Իմ ներկայացրած մադկանց ժառանգն իմ որդին է, Արամայիսս, ով մեծ մասնակցություն է ունեցել Ապրիլյան և 44 օրյա պատերազմին: ԵՎ պարզևատրվել Արիության մեղալով: **Պատմում է սկեսուրս հայ- թուրքական պատերազմից: 1918թ** մայիսին թուրքը հաստատվել է գյուղում: Փաշան երկու կանանց վերցրել է գյուղից իրեն կին: Մեծահասակներին և երեխաներին առանձին լցրել են մարագները, որ այրեն, Բայց շնորհիվ կանանցից մեկի նրանք փրկվել են: Գյուղում եղել են դեպքեր, որ երիտասարդ աղջիկ ու կին իրենց գցել են հորերը, որ խուսափեն թուրքերի պղծումից: Եղել են դեպքեր, որ մտածել են փոքրերին ձեռք չեն տա, մեծերին պահել են հորերի մեջ վրան խոտի դեզ արել: Իրականում փոքրերին առաց խղճալու սպանել են, իսկ հորու մեջ գտնվողներ փրկվել: Ոսկհասկում մի թուրք է ապրել, որի մոտ աշխատել է հայ պանրագործ: Տեղի թուրքը, երբ իմանում է թուրքերի վատ արարքները իր տան թոնիրի մեջ պահում է պանրագործին և փրկում նրա կյանքը: Թուրքերը, երբ ուզում են մտնել Փոքր Պարնի մատուռի մոտ նրանց ոտքերը թուլանում է և չեն կարող շարժվել: Փաշան հրամայում է, ոչ մեկին ձեռք չտալ և գյուղում նույնիսկ աքլորակոծիվ են խաղացել և հաղթողին աքլորը նվիրել: Այդ հաղթողը ընկերուհուս պապիկն է եղել: Տասու պատմում էր, որ ինքը հիշում է թե ինչպես բոլորը վախեցած բացականչել են <<թուրքը եկավ թուրքը եկավ, փախեք: Բոլորը սայլերի վրա անհրաժեշտ իրերը բեռնել են և ճամփա ընկել: Բայց թուրքը նրանց ճամփան կտրել է և բոլոր մեծահասակներին սպանել: Տասու և իր եղբայրը ապրել են ամերիկյան որբանոցում: Որբանոցը հոգ է տարել նաև շրջակա տարածքի մադկանց:

Ե Ձ Ր Ա Կ Ա Ց Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Եզրափակելով, բանավոր պատմությունը արժեքավոր մեթոդ է սերունդից սերունդ տեղեկատվության պահպանման և փոխանցման համար: Չայնագրելով և արտագրելով անհատների անձնական փորձառությունները և տեսակետները՝ բանավոր պատմությունը ապահովում է պատմական իրադարձությունների և սոցիալական համատեքստերի հարուստ և նրբերանգ ըմբռնում: Այն թույլ է տալիս մարզինալացված ձայներն ու հեռանկարները լսելի և ներառել պատմական արձանագրության մեջ: Այնուամենայնիվ, կարևոր է ընդունել բանավոր պատմության սահմանափակումներն ու մարտահրավերները, ինչպիսիք են կողմնակալության հավանականությունը և ճշգրտությունը ստուգելու դժվարությունը: Չնայած այս մարտահրավերներին, բանավոր պատմությունը մնում է հզոր գործիք՝ հասկանալու և պահպանելու մեր ընդհանուր մարդկային պատմությունը:

Օգտագործված գրականություն

1. М.В. Лоскутова, Введение // Хрестоматия по устной истории, Санкт-Петербург: Европейский университет в Санкт-Петербурге, 2003, с. 8.3
2. P. Tompson, The Voice of the Past. Oral History, Oxford University Press, 2000, p. 65
3. V.J. Janesick, Oral History as a Social Justice Project: Issues for the Qualitative Researcher // The Qualitative Report, Volume 12, Number 1 (March 2007), pp. 111-121; Ead. Oral history for the qualitative researcher: choreographing the story, New York, London: The Guilford Press, 2010, pp. 16-17.
7. Լ.Աբրահամյան,Գ.Շագոյան,Պատմագրության և հիշողության միջև.Խորհրդային Հայաստանի բռնաճնշումների հուշարձանացումը // Հ.Խառատյան ,Գ.Շագոյան ,Հ.Մարության Լ., Աբրահամյան,Ստալինյան բռնաճնշումները Հայաստանում պատմություն ,հիշողություն,առօրյա,Երևան.Գիտություն, 2015,էջ 238-258:
8. Պատմություններ աղքատության մասին իմք .Հ.Խառատյան,Երևան .Լուսակն,հ. 1 2001, Խմբ Հ Խառատյան Հ Մարության,Երևան.Ազգաբանական հետազոտությունների հայկական կենտրոն «Հազարաշեն»ՀԿ, 2007;Արտագաղթը Հայաստանից, իմք.Հ.Խառատյան,Երևան, Հեղ.հրատ, 2003;
- 9.Հ.Խառատյան,Գ.Շագոյան,Հ.Մարության,Լ.Աբրահամյան,Ստալինյան բռնաճնշումները Հայաստանում.պատմություն,հիշողություն,առօրյա,Երևան, 2015: